

Нумізматика. Боністика

УДК 379.824:671.413.5'6«03»

Ірина Козир,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка

Кирило Панченко,
завідувач археологічної лабораторії
кафедри історії України
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка

Олександр Чорний,
кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії України
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка

БРОНЗОВА МОНЕТА ФІЛІПА II МАКЕДОНСЬКОГО З ПІВДНЯ ПРАВОБЕРЕЖНОГО ЛІСОСТЕПУ

Стаття присвячена публікації нової знахідки бронзової монети Філіпа II Македонського. Предмет був знайдений у 2019 р. неподалік від с. Левківка Новоархангельського району Кіровоградської області. Монета датована 359–323 рр. до н. е. В українському лісостепу відомо лише дві знахідки подібних монет.

Ключові слова: античні монети, Філіп II Македонський, скіфський час, с. Левківка, Кіровоградщина, р. Синюха.

Особливу категорію матеріальної культури населення Лісостепової Скіфії складають античні монети. На сучасному етапі на території окресленого регіону документально зафіксовано понад 70 випадків знахідок античних монет. У хронологічному вимірі вони охоплюють період з VI/V по III ст. до н. е. Переважна більшість з них виявлена у культурних шарах поселень або поряд з ними (Скорый, Зимовец 2014, с. 144). Утім, окремі артефакти зафіксовані поза поселенськими структурами (Бейдин, Григорьянц 2010; Ляшко 2017; Скорый, Зимовец 2014). Монети мають важливе значення для вивчення економічної та політичної історії. На сучасному етапі введення у науковий обіг монетних знахідок дозволяє глибше дослідити розвиток економіки давніх народів, визначити напрямки торгівельних шляхів та простежити впливи окремих держав на ті чи інші регіони в цілому.

Ще до недавнього знахідки античних монет з Лісостепу складала доволі малу групу артефактів. Це спонукало вчених до висновків, що їх використовували для торгівельних операцій між собою лише грецькі купці (Граков 1971, с. 58). Деякі знахідки дослідники розглядали як трофеї або прикраси (Гавриш 1995, с. 136). Втім, накопичення нових матеріалів упродовж останніх десятиліть спонукало вчених переглянути дані матеріали та їх інтерпретації. У публікації Г. В. Бейдіна та М. М. Григор'янц розглянуті античні монети з Лівобережжя в контексті зв'язків місцевих племен з містами Північного Причорномор'я в скіфо-сарматський період. Дослідники припускають, що завдяки монетам можна простежити торгівельні шляхи (2010, с. 160). Найбільш узагальнюючою працею, що присвячена античним монетам з Лісостепу є публікація С. А. Скорого та Р. В. Зимовця. Стаття включає в себе каталог знахідок VI/V–III ст. до н. е. Аналіз артефактів дозволив дослідникам зробити ряд висновків. Появу монет учені розглядають як доказ безпосередньої діяльності давньо-грецьких купців на теренах Лісостепової Скіфії. На думку археологів, у скіфський час античні монети могли

використовуватися для здійснення торгівлі між місцевим населенням та грецькими купцями. Встановлено також, що найбільш поширеними в різні періоди в регіоні були бронзові монети. Атрибуція виробів вказує на те, що протягом VI/V–III ст. до н. е. провідне місце в торгівлі з Лісостепом серед полісів Північного Причорномор'я посідала Ольвія (2014, с. 145–146). Доповненням до складеного С. А. Скорим та Р. В. Зимовцем каталогу є публікація Ю. Ю. Ляшка, в якій представлені нові знахідки монет з Черкащини – у басейні р. Тясмин. На думку автора, виявлені тут на великій відстані від поселень монети можуть свідчити про наявність на цьому місці давнього торжища чи переправи (2017, с. 360).

Метою пропонованої статті є публікація нової античної монети з півдня Правобережного лісостепу.

У 2019 р. біля с. Левківка Новоархангельського району Кіровоградської області випадково була знайдена бронзова монета. Цей населений пункт розташований в середній течії р. Синюхи лівої притоки Південного Бугу. Виявлений тут виріб належить до кола монет Філіпа II Македонського (рис. 1). Монета округлої форми, поверхня дещо увігнута. Діаметр – 1,5–1,7 см. Вага – 6,3 г. На аверсі – зображення Аполлона у вінку в профіль (управо), зліва від голови позначена літера «А». По краю монети коло з крапок. Частина зображення пошкоджена окислами. На реверсі зображений вершник на коні. У верхній частині стертий напис, простежуються літери «ΛΙ», у нижній під конем затерта літера «Ρ» (?). Монета зберігається у фондах Археологічного музею імені Нінель Бокій Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Вона належить до 1-го типу, за А. Пейковим, та датується 359–323 рр. до н. е. (Пейков 2011, с. 52–53, табл. I, 5–18). Подібні вироби відзначаються сталими стандартами зображень та ваги. Основними центрами карбування монет за Філіпа II були Пела та Амфіполіс (Хаджиева 2018, с. 34). Вони також карбувалися певний період після його смерті. Карбування монет одночасно в кількох дворах вважається однією з головних новацій правителя (Зограф 1951, с. 67). Знаки та літери на виробі дослідники трактують як маркери центрів їх випуску та авторські знаки осіб, відповідальних за виготовлення. Монети із зображенням Аполлона на аверсі та вершника на реверсі належать до найбільш поширеного типу Філіпових монет в Македонії (Хаджиева 2018, с. 34). Припускається, що до Лісостепу монети Македонської держави могли потрапити разом із монетами причорноморських міст (Бейдин, Григорьянц 2010, с. 158) або ж у результаті військових походів скіфів до Македонії у IV ст. до н. е. (Гавриш 1995, с. 136).

Крім монети із Левківки, в українському лісостепу зафіксовано ще дві монети Філіпа II Македонського. Всі вони належать до одного типу. Перша з них виявлена у 1991 р. на Книшівському городищі, в басейні р. Псел на Лівобережжі (Гавриш 1995, рис. 1). Друга – у 2017 р. неподалік від с. Райгород Кам'янського району Черкаської області в басейні р. Тясмин на Правобережжі. Варто зазначити, що неподалік цього ж пункту були знайдені різночасові ольвійські монети (Ляшко 2017, с. 359, рис. 5). Можливо, до цього ж типу належить ще одна монета знайдена у 1897 р. біля с. Грякове (нині Чутівський район Полтавської області), у рукаві басейнів Ворскли та Орелі. Втім, сам предмет не зберігся, а його опис у публікаціях доволі не точний. Через поганий стан збереження виріб був ідентифікований як «монета македонського царя Філіпа (360–336 р. до Р. Х.), або ж сина його Олександра Великого (336–223 р. до Р. Х.)» (Данилевич 1905, с. 392; ОАК 1900, с. 78). На жаль, у музейних колекціях перебувають лише предмети з Книшівського городища та з Левківки.

Представлений в публікації артефакт є важливим доповненням до колекції античних монет з Лісостепу, адже македонські монети тут доволі рідкісні. Знахідка схожої монети біля Райгорода, де крім того зафіксовані ольвійські монети, дозволяє припускати, що саме через ольвійських купців монети Філіпа II Македонського могли потрапити до Лісостепу. У цьому контексті цікавим є й інше спостереження. Поселення скіфського часу в басейні Синюхи невідомі. Натомість, тут відкриті могили VII–IV ст. до н. е., які за поховальним обрядом та супровідним матеріалом тяжіють до пам'яток степового регіону (Бокій 1994; Панченко 2020). В науці встановлено є думка про те, що в скіфський час р. Південний Буг та басейн її притоки р. Синюхи відігравали роль важливої транспортної артерії, через яку грецькі товари потрапляли з Ольвії до Тясминського регіону (Бокій 2001, с. 6; Онайко 1966, с. 11). Нові знахідки античних монет на Правобережжі у віддалених від поселень місцях дозволяють розглядати їх як один із маркерів торгівельного шляху, що поєднував у скіфський час місцеві племена з античними центрами Північного Причорномор'я.

Література

- Бейдин, Г. В., Григорьянц, М. Н. 2010. Связи племен скифо-сарматского времени Левобережной Украины с Северным Причерноморьем по нумизматическим данным. *Древности*. с. 156–163.
- Бокій, Н. М. 2001. Давні проблеми історії скіфів Дніпровського Правобережжя. *Наукові записки з історії України*, 8, с. 3–9.
- Бокій, Н. М. 1994. Скіфські пам'ятки басейну р. Синюхи. *Наукові записки з історії України*. Київ, с. 107–114.
- Гавриш, П. Я. 1995. Антична монета зі скіфського городища Лісостепової Скіфії. *Археологія*, 2, с. 135–137.

- Граков, Б. Н. 1971. *Скифы*. Москва: Издательство МГУ.
- Данилевч, В. Е. 1905. Карта монетных кладов и находки единичных монет в Харьковской губернии. *Труды XII Археологического съезда в Харькове в 1902 г.* Т. 1. с. 374–410.
- Зограф, А. Н. 1951. Античные монеты. *МИА*, 16. Москва; Ленинград: Издательство Академии наук СССР.
- Ляшко, Ю. 2017. Античні монети з берега річки Тясмин. *Археологія і Фортифікація України*, 7, с. 359–361.
- Онайко, Н. А. 1966. Античный импорт в Приднепровье и Побужье в VII–V вв. до н. э. *САИ*, Д 1-27. Москва: Наука.
- Панченко, К. І. 2020. Кургани скіфського часу в середній течії Південного Бугу: хронологія та проблеми етнічної історії. В: *Південь України у вітчизняній та європейській історії = The South of Ukraine in the National and European history*. Одеса, с. 343–348.
- Пейков, А. 2011. *Каталог на монетите от Тракия. Част. 1*. Велико Търнево.
- Отчет императорской археологической комиссии за 1897 г.* 1900. Санктпетербург: Типография Главного управления уделов.
- Скорый, С., Зимовец, Р. 2014. К проблеме товарно-денежных отношений у населения Восточноевропейской Лесостепи в скифскую эпоху. *Наукові записки. Серія: Історичні науки*. Кіровоград, с. 141–156.
- Хаджиева, Н. 2018. Бронзови монети на Филип II (359–336 г. Пр. Хр.) и Александър III (336–323 г. Пр. Хр.) от колекцията на Рим – Благоевград. *Известия на исторически музей Кюстендил*, XIX, с. 33–42.

Список сокращений

САИ – Свод археологических источников

МИА – Материалы и исследования по археологии СССР

The proposed article is devoted to the publication of a coin found in 2019 near the village Levkivka, Novoarkhangelsk district, Kirovohrad region in Ukraine. This settlement is located in the middle reaches of the Sinyukha River, a left tributary of the Southern Bug. This is a bronze coin of Philip II of Macedon. On the obverse the image of Apollo in a wreath in profile (right), to the left of the head marked the letter «A». A circle of dots on the edge of the coin. Part of the image is damaged by oxides. The reverse depicts a rider on a horse. In the upper part the inscription is erased, the letters «AI» are traced, in the lower part under the horse the letter «P» (?) is erased. The coin dates from 359–323 BC. In the territory of the Forest-Steppe Scythia, the finds of bronze coins of Philip II of Macedon were also recorded only three times. On the Left Bank – on the Knyshiv hillfort in the basin of the river Psel. On the Right Bank – near the village Raigorod, Kamyansky district, Cherkasy region, in the basin of the Tyasmin River. The coin from Levkivka is another important addition to the finds of antique coins from the Forest-Steppe Scythia. The find suggests that the coins of Philip II of Macedon may have entered the Forest-Steppe through Olbia merchants. New finds of antique coins on the Right Bank in remote places allow us to consider them as one of the markers of the trade route that connected the local tribes with the ancient centers of the Northern Black Sea in Scythian times.

Keywords: antique coins, Philip II of Macedon, Scythian time, Levkivka, Kirovohrad region, Sinyukha River.

*Рис. 1. Монета Філіпа II Македонського
(с. Левківка Новоархангельський район Кіровоградської області)*